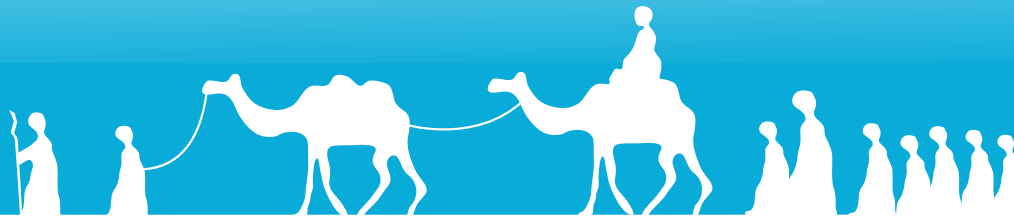

שואלין ודורשיין

בישיבת כרם ביבנה

דרשות שבת הגדול

מאת ראשי הישיבה • כרם ביבנה

more & אשר

ישיבת כרם ביבנה

לעילוי נשמת שרה בת ישראל (טורונטו - קנדה)

התוכן

אכילת מצה ואכילת אפיקומן

2.....נשיא הישיבה, הרב מרדכי גרינברג

הסיבת אשה אצל בעלה, בן אצל אביו ותלמיד אצל רבו

4.....ראש הישיבה, הרב גבריאל סרף

ארבע וחמש כוסות - ארבעה וחמשה בנים | בהלכה ובאגדה

9.....ראש הישיבה, הרב אהרן פרידמן

©

כל הזכויות שמורות

ישיבת כרם ביבנה | ד.ג. אבטח 7985500

טל'. 08-8562007 | פקס: 08-8564652

www.KBY.org.il

mazkirut@KBY.org.il

אכילת מצה ואכילת אפיקומן

נשיא הישיבה, הרב מרדכי גרינברג

פעמיים נצטוו ישראל על אכילת מצה. לראשונה, לפני היציאה ממצרים - "צלי אש ומצות, על מרורים יאכלוהו" (שמות יב, ח); ובשנייה, אחרי היציאה ממצרים - "שבעת ימים מצות תאכלו" (שם שם, טו). בין שני הציוויים בא סיפור היציאה בחיפזון ושבצקם לא הספיק להחמיץ, ומשום כך הם אכלו מצה. ברם מה טעם נצטוו ישראל על אכילת מצה עוד לפני היציאה בחיפזון?

כפל לשון אנו מוצאים בעניינים נוספים הקשורים לגאולה העתידית. "אתה בחרתנו מכל העמים... ורוממתנו מכל הלשונות" (תפילת המועדים), ומסביר הרב קוק "אתה בחרתנו מכל העמים" היא ההבדלה המוסרית מכל הבלי הגויים הפרימיטיביים ותאוותיהם; ו"רוממתנו מכל הלשונות", היא הוספת שלמות א-להית על פני העמים המתורבתים והמוסריים, שאנו מתרוממים גם מעל העמים המתורבתים, שיש להם לשון וספרות (מדבר שור, דרוש שלשים ושלש).

והוא שאמר הקב"ה ליעקב, "אל תירא מרדה מצרימה, אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה" (בראשית מו, ד). כפילות זו באה ללמד שלא זו בלבד שנשוב למעלתנו הראשונה, אלא נמשיך לעלות למדרגה עליונה יותר: "אעלך, גם עלה". כך כתב גם הספורנו על הפסוק "בני בכורי ישראל" (שמות ד, כב), שלעתיד לבוא כשכל העמים יתעלו למדרגת בנים לה', עדיין יוכר ייחודם של ישראל כבכור הבנים, שכן בנים יש הרבה, אך בכור יש רק אחד.

גם יוסף אומר לאחיו "ואלהים פקד יפקד אתכם" (בראשית נ, כד), ופירשו "מסורת בידם, שכל גואל שיבוא ויאמר פקידה כפולה, גואל אמת הוא" (שמות רבה ג, ח). גואל שיבשר רק יציאה מן הגלות, ולא יוסיף גם עלייה לארץ ישראל, להיות עם סגולה ולקבל התורה, אינו גואל אמת. חייבת להיות פקידה כפולה.

הוא הדין במצוות אכילת מצה בפסח. אדם הראשון דרדר בחטאו את כל ההוויה. תפקידנו מעתה כפול: לחזור למדרגתו האנושית של אדם הראשון, ולאחר מכן להמשיך ולטפס אל המדרגה האלוקית (רמח"ל, אדיר במרום, עמ' כט-ל). אדם חטא בעץ הדעת, הוא החיטה, ומכאן שהשאר שבעיסה הוא היצר הרע. בתחילה עלינו להשבית את החמץ ולשוב למדרגה האנושית הראויה. לכן ישראל "גורשו ממצרים" כדי לתקן את "גירוש" האדם מגן עדן. והתיקון בדרגה הגבוהה יותר היא היציאה בחיפזון (=דחיקת הזמן), כלומר, התעלות מעל למגבלות הזמן והמקום החומריים והכניסה לעולם הרוחני הא-להי (ר' גבורות ה' למהר"ל, פל"ו).

נמצא שבמצוות מצה יש שתי משמעויות: **א.** שמירה מן ההחמצה, שעליה נצטוו עוד לפני היציאה ממצרים, והיא שלילת החמץ. **ב.** הפן החיובי של החיפזון, שהוא כנגד המעלה הא-להית, שהיא אינה מוגבלת בזמן, וזהו הציווי לדורות.

בזה אפשר להסביר את הכפילות שבדברי הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה. בפרק ז' כתב "מצה זו על שום שנגאלו", ובפרק ח' כתב "על שום שלא הספיק בצקם להחמיץ עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים וכו'". בפ"ז מדבר כנגד המעלה האנושית, והיא הגאולה מהשעבוד. ואילו בפ"ח מדבר על המעלה האלקית, "שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים".

אפשר שזהו הטעם של "יחץ" בליל הסדר. המחצית הראשונה נאכלת לתיאבון, שזה מורה על אכילה טבעית, על חזרה למדרגה האנושית. ברם המחצית השנייה, האפיקומן, נאכלת על השובע, כאכילת קדשים, לא מחמת רעבון, אלא לשם קדושה והתרוממות, להורות על המדרגה האלוקית שביציאה.

מספרים, שפעם התארח אצל הרב צב"י קוק זצ"ל אורח שכנראה היה רעב, ומילא כרסו במנה הראשונה, ושוב לא נגע במנה העיקרית. שאלו הרב מדוע אינו אוכל, וענה לו שכבר אינו רעב. שאלו הרב בפליאה: "בשבת אוכלים כי רעבים?!"

האכילה הראשונה של המצה היא אכילה טבעית, אנושית, והיא כנגד "אתה בחרתנו מכל העמים", ומשום כך נאכלת לתיאבון. האכילה השניה, אפיקומן, היא כנגד המעלה האלוקית, ועל כן נאכלת לשובע - לא לשם צרכי הגוף לתיאבון, והיא כנגד "ורוממתנו מכל הלשונות".

הסיבת אשה אצל בעלה, בן אצל אביו ותלמיד אצל רבו

ראש הישיבה, הרב גבריאל סרף

א. השאלות

מובא בגמ' במסכת פסחים (קח ע"א):

אשה אצל בעלה - לא בעיא הסיבה, ואם אשה חשובה היא - צריכה הסיבה. בן אצל אביו - בעי הסיבה. איבעיא להו: תלמיד אצל רבו מאי? תא שמע, דאמר אביי: כי הוינן בי מר זגין אבירכי דהדדי, כי אתינן לבי רב יוסף, אמר לן: לא צריכתו, מורא רבך כמורא שמים (אבות פ"ד מ"ב).

דברי רב יוסף "לא צריכתו, מורא רבך כמורא שמים" - טעונים ביאור:

א. אם יש כאן דין של מורא רבו, היה לו לומר שאסור להם להסב, ולא ש"אינם צריכים".

ב. הביטוי "מורא רבך כמורא שמים" בהקשר זה אינו ברור. לכאורה היה לו לרב יוסף להסתפק באמירה שעליהם להימנע משום מצוות מורא הרב, ולא זה המקום ללמד מוסר ש"כמורא שמים".

ב. שיטת השאלות והב"ח

לגבי אשה אצל בעלה, כתב רשב"ם (ד"ה אשה) שני פירושים:

מפני אימת בעלה וכפופה לו. ומפרש בשאלות דרב אחאי (שאלתא עז) לאו דרכיהו דנשי למיזגא [אין דרך הנשים להסב].

ובשלטי הגיבורים (כג ע"א מדפי הרי"ף) כתב, שיש נפקא מינה בין שני הטעמים הללו, במקרה של אלמנה או גרושה: לפי הפירוש הראשון - צריכה להסב, שאין כאן אימת בעלה. ואילו לפי הטעם המבואר בשאלות - לא צריכה להסב, שהרי סוף סוף אין דרכה בכך.

ובאמת לשון הגמ' מורה כפירוש רשב"ם, שכתוב "אשה אצל בעלה", ומשמע שאלמנה וגרושה צריכה להסב.

הב"ח (סי' תעב) הקשה על פירוש רשב"ם שכתב "מפני אימת בעלה וכפופה לו". פשט דבריו הוא, שהאשה מצווה בכבוד בעלה, כמבואר בקידושין (לא ע"א) ונפסק להלכה (רמב"ם פט"ו מהל' אישות ה"כ), אך דין זה לא גרע מכבוד בן לאביו, ובכל זאת קיימא לן ש"בן אצל אביו צריך הסיבה", ואם כן מדוע אשה אינה צריכה הסיבה מטעם זה? ועוד, לפירושו, מדוע אשה חשובה צריכה הסיבה - וכי אינה חייבת בכבוד בעלה?

לכן מסיק הב"ח כפירוש השאלות, שאין דרכה של אשה רגילה להסב. ויש לפסוק שגם אלמנה וגרושה אינן צריכות להסב. וכותב דמה שכתוב "אצל בעלה" הוא טעות סופר, והתלמידים הגיהו כך על-פי פירוש רשב"ם.

היה מקום ליישב את קושיית הב"ח על פירוש רשב"ם בצורה פשוטה, שכוונתו למה שכתבו הראשונים (ספר הרוקח, כלבו, אבודרהם ועוד, הובאו בנו"כ על טור או"ח סי' תעב), שהטעם שבן אצל אביו

צריך הסיבה הוא משום שהאב מוחל על כבודו, ואין הכוונה שמצות ההסיבה דוחה את מצות מורא האב, אלא שבמקום שמוחל על כבודו - אין כאן כלל פגיעה בכבוד אביו. אבל באשה אצל בעלה - אם אינה אשה חשובה הבעל מקפיד על כבודו (ובפרט שבזמנם היו הפרשים משמעותיים בגילאי הבעל והאשה), ולכן אינה צריכה הסיבה, אך באשה חשובה הבעל אינו מקפיד על כך.

אמנם מלשון הרשב"ם לא משמע כן, שכתב בבן אצל אביו "דלא הוי כפוף כל כך", ומשמע שהעניין הוא מצד הבן, שאינו מרגיש כפוף כ"כ לאביו ולכן יכול להסב, דאם איתא שההיתר להסב הוא מצד מחילת האב - היה לרשב"ם לכתוב כן.

ג. ביאור דעת רשב"ם

על כן דבר ברור הוא, שאין כוונת רשב"ם לפרש כפי הנחתו של הב"ח, שהטעם שאשה אצל בעלה א"צ להסב הוא מצד שחייבת בכבודו, אלא כל הדיון בגמ' הוא האם יש בכך דרך חירות או לא.

כלומר: הגמ' מבררת, האם ההסיבה מהווה מעשה של חירות במקרים שונים, והיה ברור לה שאשה אינה צריכה הסיבה מפני שהסיבה זו אינה מוגדרת כדרך חירות, ולא משום שמורא בעלה עליה. ולכן, אם היה בכך מעשה חירות - הייתה צריכה להסב, ולא היינו מתייחסים למורא בעלה, וכך אכן ההלכה באשה חשובה, שאע"פ שמחויבת בכבוד בעלה, מ"מ כיון שההסיבה אצלה היא בדרך חירות - צריכה הסיבה.

עניין זה שייך גם בבן אצל אביו. הגמ' מכריעה שההסיבה נחשבת דרך חירות, והטעם לכך הוא משום שאינו כפוף לאביו כ"כ. וגבי תלמיד אצל רבו, כתבו הראשונים דאיירי ברבו מובהק, ולכן א"צ הסיבה, וגם כאן הוא מאותו טעם, שאינו מרגיש הרגשת חירות כאשר מסב בפני רבו.

ד. ביאור החילוק בין בן לתלמיד

רבינו מנוח (פ"ז מהל' חמץ ומצה ה"ח) כתב, שאשה אינה צריכה להסב היות וכפופה לבעלה ואין דרכה להסב. בהשקפה ראשונה נראה שחיבר את שני הטעמים. אך לפי הנ"ל כוונתו לבאר את טעמו של רשב"ם, שאשה אצל בעלה כיוון שכפופה לו אין בהסיבתה דרך חירות ולכן פטורה.

לפ"ז נוכל ליישב דברי רב יוסף "לא צריכתו, מורא רבך כמורא שמים" - שהטעם שתלמיד אצל רבו א"צ להסב הוא משום שאין בכך דרך חירות, וא"כ אומר רב יוסף שגם אם ייתן להם רשות - לא יהיה להם בכך דרך חירות, שהרי ידוע שרב יוסף היה קפדן (עי' פסחים ק"ז, סוכה כד, חולין עד), ולכן בכל מקרה אינם צריכים להסב, אף כאשר לא יהיה בכך איסור.

אמנם הרמב"ם (פ"ז ה"ח) כתב: "אבל תלמיד בפני רבו אינו מיסב אלא אם כן נתן לו רבו רשות", וכן נפסק בטוש"ע (סי' תעב). ומשמע שהרב מקפיד על תלמידו ולא שמצד התלמיד אין בכך דרך חירות.

אך לפי הראשונים הנ"ל יש לחלק, שבבן אצל אביו ההנחה הייתה שהאב אינו מקפיד, ואילו בתלמיד אצל רבו הרב מקפיד, ומשום כך א"צ להסב, ובאמת שם העניין הוא קפידתו של הרב.

ה. יישוב דעת השאלות

בשאלות (שם) ניסח את שאלת הגמ' לגבי תלמיד אצל רבו בהאי לישנא:

תלמיד לפני רבו מאי, מי אמרינן הסיבה מצוה ויקרא דרביה מצוה הידא מינייהו עדיפא.

והקשה הנצי"ב בהעמק שאלה: לפי זה לא מובן מה האיבעיא בגמ' האם תלמיד צריך להסב בפני רבו, הא פשיטא דיקרא דרביה עדיפא ממצות הסיבה, שמצות מורא רבו היא דאורייתא?! ואף גם זאת יש ליישב כנ"ל. הנצי"ב הבין כדעת הב"ח שהדיון בסוגיא על פגיעה במורא בעלה, אביו ורבו, ולכן הקשה. אך לפי המבואר הנדון הוא מצד דרך חירות - האם יש דרך חירות כשמסב בפני רבו, ואם היינו מכריעים שיש בכך דרך חירות - לא היה בכך פגיעה בכבוד רבו. הספק כאן אינו מה נדחה מפני מה, כהבנת הנצי"ב, אלא השאלה היא האם חכמים ראו כאן שיש דרך חירות ופקיעו ממנו מצות מורא רבו בכה"ג, או לא.

ו. יישוב קושיית ה'קובץ הערות'

עפ"ז נוכל ליישב קושיא שהקשה הגר"א וסרמן בקובץ הערות (סי' יז אות ב). בגמרא מבואר שהטעם שבן אצל אביו חייב בהסיבה ותלמיד אצל רבו אינו חייב לפי שסתם אב מחיל ליקריה גבי בנו. ומשמע שאם אינו מוחל אסור לבן להסב.

והקשה ר' אלחנן, מאי שנא הסיבה מכל המצות, הא אפילו מצוה דרבנן אינה נדחית מפני כיבוד אב, וא"צ את מחילת האב משום דמצווה לשמוע בקול דברי חכמים, כמבואר בדברי הרמב"ם בהלכות ממרים (פ"ו הי"ב):

מי שאמר לו אביו לעבור על דברי תורה בין שאמר לו לעבור על מצות לא תעשה או לבטל מצות עשה אפילו של דבריהם - הרי זה לא ישמע לו שנאמר "איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו", כולכם חייבין בכבודי.

ואין לתרץ, שכאשר הבן מסב בפני אביו יש ביזיון וקלון לאביו, וזה לא הותר בשביל מצוה, ולכן הוצרכו לומר שהאב מוחל על כבודו - זה אינו, שהרי לגבי בזיון לא מהניא מחילת האב, כמ"ש בשו"ת הריב"ש (סי' רכ) בשם הראב"ד, דדוקא כיבוד אב ניתן למחילה ולא בזיונו (ועי' רמב"ם פ"ז מהל' ת"ת הי"ג גבי ת"ח, שאסור לו למחול על בזיונו).

אך לפי הנ"ל לא קשיא מידי, שהדיון בגמ' אינו "מה נדחה מפני מה", אלא על מהות התקנה - את מי חכמים חייבו במצות הסיבה, ולכן אומרת הגמ' שכיון דמסתמא האב מוחל על כבודו - הבן חייב בהסיבה.

וגדולה מזו: מעתה, אפילו אם האב יקפיד - כיון שתקנו שהבן צריך הסיבה ע"פ רוב העולם - לא ישמע לאביו ויסב, כיון שנכנס בגדרי המצוה והוי מצווה ועומד ע"פ דברי חכמים, ושוב אין כאן בזיון ופגיעה, דאזלינן בתר רובא שאינם מקפידים. וכן בחק יעקב (סי' תעב סק"ט) דן האם מותר לבן להסב היכא שהאב מקפיד. ובתחילה רצה לומר שיהיה אסור לבנו להסב, אך אח"כ כתב דשמא בטלה דעתו אצל כל אדם, וסיים בצ"ע.

ז. נתן לו רשות

בהעמק שאלה (שם) כתב, שזהו גופא החילוק בין תלמיד אצל רבו לבן אצל אביו. בכן אצל אביו כיון שאינו רגיל להקפיד - מעשה ההסיבה אינו מתפרש כפגיעה אלא לא יותר מ"אי-כבוד", אך בתלמיד אצל רבו, כיון שרגיל להקפיד - א"כ אם יסב הוי ממש פגיעה ובזיון.

וראיה לדבר, שבשו"ע כתב שתלמיד שנתן לו רבו רשות - צריך להסב. ולכאורה צ"ע מדוע לא כתב לאידך גיסא, שאם האב לא נתן לבנו רשות אסור לו להסב? אלא, שסבר כנ"ל, שלאחר שהוטלה על בן מצות הסיבה - צריך להסב אף אם אביו אינו נותן לו רשות.

ועפ"ז נבין דבר נוסף. מקור הדין שכאשר נתן לו רבו רשות צריך להסב - כתב בב"י (סי' תעב):

נראה דהיינו מדאיתא בגמרא אמר אביי כי הוינן בי מר זגיןן אבירכי דהדדי כי אתינן לבי רב יוסף אמר לן לא צריכיתו מורא רבך כמורא שמים. אלמא דכל שנתן לו רבו רשות להסב רשאי דאם לא כן היכי הוה שביק להו רבה למיעבד איסורא אלא ודאי על ידי נתינת רשות שרי, וכיון שהוא היה רואה ושותק הוי כנתינת רשות. ועוד, מדאמר ליה רב יוסף לא צריכיתו ולא אמר ליה אסור לכו למיעבד הכי.

מלשונו משמע, שאם הרב נותן רשות **מותר** להסב, אך אין חובה בכך. וכ"כ הב"ח (שם) להדיא:

והתם קאמר לא צריכיתו לאפוקי ממה שהיו נוהגין בבי מר אי נמי דבי רבה שנתן להם רשות להסב היו סבורין שמחוייבין להסב ועל זה קאמר רב יוסף לא צריכיתו דאף ע"פ שנתן לכם רשות מכל מקום אם אתם רוצים אינכם צריכין להסב מאחר שיש לכם התנצלות שאינכם רוצים להסב מחמת יראה דמורא רבך כמורא שמים אבל אם לא נתן לו רשות איסורא נמי איכא ופשוט הוא.

וכ"כ באליה רבה (שם) ומהר"ל בגבורות ה' (פרק מח), שאם נתן להם רשות - רשאים להסב, אך אינם מחוייבים.

אולם בפרי חדש הקשה על דברי הב"י, מדוע בכן אצל אביו **מחוייב** להסב, דמסתמא האב מוחל על כבודו, ואילו בתלמיד אצל רבו שנתן לו רבו רשות - אינו מחוייב אלא רק רשאי?

ולפמשנ"ת ניחא, שבבן אצל אביו עצם התקנה הייתה שמחוייב להסב, כי דרך העולם שאין האב מקפיד, ולכן נכנס לגדרי החיוב. אך תלמיד אצל רבו שבד"כ אסור לו להסב, א"כ בד"כ מופקע מקיום המצוה, ולכן אף אם נותן לו רבו רשות - א"א לחייבו, ולכן נקטו בלשון "מותר".

[אבל יש להקשות על כך, דהא קיי"ל (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ט ועוד) "הפטור מדבר ועושהו נקרא הדיוט", ואם נאמר שתלמיד אצל רבו מופקע מעצם מצות ההסיבה - הוי פטור מדבר ועושהו? וי"ל.]

ח. בין מחילה לנתינת רשות

דרך נוספת בביאור הא דרשאים להסב: ניתן לחלק בין מחילה לבין נתינת רשות. בן אצל אביו צריך הסיבה משום דמסתמא האב מוחל על כבודו, והמחילה מבטאת שאין כאן כל פגיעה בכבודו של האב, ולכן מחוייב בהסיבה.

אבל בתלמיד אצל רבו - אף אם נותן לו רשות, אין בכך מחילה גמורה, אלא שהרב נותן לשיקולו

של התלמיד אם להסב או לא, ובעצם אומר לו שהרשות בידו אם לכבדו ולא להסב, אך מודיע לו שאם יסב - ימחל לו על כבודו. וכיון שאין רבו מוחל לו מיד, אלא רק "נותן לו רשות" - לא אמרו חכמים שחייב להסב אלא שרשאי לעשות כן.

ולפי דרך זו, הא דאמר להם רב יוסף "לא צריכתו" היינו שגם אם ייתן להם רשות להסב - אינם מחויבים להסב, אלא רשאים.

ט. ביאור שיטת הסוברים שאם נתן לו רשות חייב להסב

אבל הפר"ח סובר, שאם רבו נותן לו רשות - חייב להסב. וכן כתב רי"ף גיאות:

אף על גב דהסיבה מצוה, כבוד רבו נמי מצוה, ומצוה דכבוד תורה עדיף, וממילא כיון דהרב מחל לו איכא מצוה דהסיבה.

וכן הבין במ"ב (סקט"ז) ובשעה"צ (אות כ) מדברי השו"ע שא"צ להסב אא"כ רבו נתן לו רשות, ומשמע שאם נתן לו - חייב.

ולפי שיטתם צריך ביאור בלשונו של רב יוסף "לא צריכתו".

ונראה הביאור בזה, שדין מורא וכיבוד אב שונה מדין מורא וכבוד רבו:

כיבוד אב נובע ממצוות שבין אדם לחבירו, כמו שכתב בספר החינוך (מצוה לג). אך מצות כבוד רבו נובעת מכבוד התורה, והיינו בין אדם למקום. והנה איתא בגמ' (יבמות ו ע"א), שאם אביו ואמו אמרו לו לעשות עבירה לא ישמע להם, ד"כולכם חייבים בכבודי".

ואם כן, בנדון דידן של מצות הסיבה - ישנו ספק מה יש להעדיף. ולכן, לגבי בן אצל אביו אמרו דמסתמא האב מוחל, ולכן יש להעדיף את מצות הסיבה, שהיא ממצוות שבין אדם למקום (הודאה להשי"ת שהוציאנו מעבדות לחירות). אבל בתלמיד אצל רבו אמרו שא"צ להסב, שעל ידי כך מתקיים כאן גם כבוד שמים כאשר אינו מסב ומכבד את רבו, וכבוד שמים עדיף ממצות הסיבה שאין בה "כבוד שמים" אלא רק בין אדם למקום.

ועתה מובן שפיר מדוע אמר להם רב יוסף "לא צריכתו", דהיינו, שכאשר ביקשו להסב אמר להם שיותר טוב שיקפיד על כבודו ולא יתן להם רשות להסב, וכך יעדיפו את מורא רבם על-פני מצות הסיבה, היות ובמורא הרב יש גם כבוד שמים, וכנ"ל. והרי הוא כמבואר מדוע הוסיף רב יוסף "מורא רבך כמורא שמים".

ארבע וחמש כוסות - ארבעה וחמשה בנים | בהלכה ובאגדה

ראש הישיבה, הרב אהרן פרידמן

חלק ההלכה

יסוד דין ארבע כוסות

ביסוד דין ארבע כוסות יש לחקור: האם עיקר תקנת ארבע כוסות היא מפני ארבע לשונות הגאולה שנאמרו בפרשת וארא,¹ או שמא תקנת ארבע הכוסות עומדת כשלעצמה, וענין ארבע לשונות הגאולה הוא אסמכתא בעלמא.

במשנה בפרק עשירי של מסכת פסחים (צט ע"ב) נאמר ביחס למחויבות הציבור כלפי העניים בערב פסח: "ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין". על דברי המשנה הללו כותב רש"י:²

ארבע כוסות - כנגד ארבעה לשוני גאולה האמורים בגלות מצרים, והוצאתי אתכם וגאלתי אתכם ולקחתי אתכם בפרשת וארא.

בפשטות נראה, כי רש"י סבור שלשונות הגאולה, אינם משמשים רק כאסמכתא, אלא הם הם המקור והסיבה לתקנת ארבע הכוסות. כך נראה גם מדברי הרשב"ם כאן שציין אף הוא לדברי המדרש הקושר את ארבע הכוסות לארבע לשונות הגאולה.

כך נראה גם מלשונו של המאירי³ בפירושו למשנתנו, המאריך בביאור ארבע הלשונות:

וארבע כוסות אלו תקנת חכמים, אחד לקידוש ואחד להגדה ואחד לברכת המזון ואחד לגמור את ההלל. ואמרו בבראשית רבה: ארבע כוסות אלו כנגד ארבע גאולות, והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי. והענין, לומר שכל אחת גאולה בפני עצמה: הראשון, גאולת השעבוד, והוא "הוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים", ר"ל אותן העבודות הקשות שהיו משתעבדים בהם. וגאולה שניה, "הוצאתי אתכם מעבודתם", ר"ל מכל שיעבוד - אף משיעבוד הרגיל בכל מלכות והוא שיעבוד מסים וארנוניות וכיוצא בהם. והשלישית, "וגאלתי אתכם בזרוע נטויה", כלומר שאף בשאר הגאולות אפשר להיותם עומדים ביניהם בשפלות ובבזוי, אלא שהכה בשונאיהם ועשאו אדונים, וזהו זרוע נטויה. הרביעית, שלקחם לו לעם קדוש ונתן לנו את תורתו, והוא תכלית הכל, ועליו נאמר "ולקחתי".

לעומת זאת, הרמב"ם לא הזכיר את טעמה של מצוות שתיית ארבע כוסות, וכך גם ראשונים נוספים.

¹ והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי.

² ידועה הערת האחרונים על כך, שלהלן (קח ע"א) על דברי רבי יהושע בן לוי כי "נשים חייבות בארבע כוסות הללו" כתב רש"י: "שלשה כנגד שלשה כוסות שנאמרו בפסוק זה: 'זכוס פרעה ביד' וגו', ורביעי - ברכת המזון". ועיין בשדי חמד בענייני ארבע הכוסות שהאריך לפלפל בדבר.

³ וכך גם בספר המכתם, והובאו הדברים בארחות חיים (הלכות ליל הפסח, יג).

בספר שדי חמד (מערכת חמץ ומצה, סימן טו, אות ו, ס"ק ג) כתב בפירושו כצד השני של חקירתנו, על פיו ארבע הלשונות הן אסמכתא בעלמא:

הני טעמי (של ארבע הכוסות) ודאי לא הוו אלא רמז ואסמכתא בעלמא, דבלא הני טעמי נמי כך נראה לחז"ל לתקן להודות לה' ד' פעמים בלילה זה⁴ ולפי שאין אומרים שירה אלא על היין תקנו ארבע כוסות של יין... ואף אי לא שייכי הני רמזי איתא לתקנתא דרבנן.

נפקא מינא א' בחקירתנו - מצוה אחת או ד' מצוות

הגמ' בפסחים (קט ע"ב) דנה בשאלה, הכיצד תקנו חכמים ארבע כוסות, כאשר שתיית מספר זוגי של כוסות מביאה לידי סכנה [בימי חז"ל היו מקפידים שלא לעשות דברים במספר זוגי מחשש לכשפים]. וז"ל הגמרא שם:

היכי מתקני רבנן מידי דאתי בה לידי סכנה? והתניא: לא יאכל אדם תרי, ולא ישתה תרי, ולא יקנח תרי, ולא יעשה צרכי תרי.

שלושה תירוצים הובאו בגמ' שם:

אמר רב נחמן: אמר קרא ליל שמרים - ליל המשומר ובא מן המזיקין. רבא אמר: כוס של ברכה מצטרף לטובה, ואינו מצטרף לרעה. רבינא אמר: ארבעה כסי תקינו רבנן [דרך חירות],⁵ כל חד וחד מצוה באנפי נפשה הוא.

ויש לדון מהי כוונתו של רבינא, האומר כי כל כוס הוא מצווה בפני עצמה.

אפשרות א': כל כוס היא מצווה עצמאית ואינה תלויה בכוסות האחרות. כלומר, ארבע הכוסות הן ארבע מצוות נפרדות, שאינן תלויות אחת בחברתה.

אפשרות ב': כדברי הר"ן (בפירושו על הרי"ף) שארבע הכוסות הן מצווה אחת, אלא שחכמים תקנו כל כוס על מצוה אחרת בלילה זה [קידוש, הגדה, ברכת המזון והלל].

בפשטות, שתי האפשרויות הללו תלויות בחקירתנו הראשונה.

אם התקנה לשתות ארבע כוסות התייסדה כנגד ארבע לשונות הגאולה, אזי ניתן לומר כי כל כוס עומדת בפני עצמה, שהרי כל כוס מכוונת כנגד לשון אחד מלשונות הגאולה.⁶ לעומת זאת, אם התקנה היא לשתות ארבע כוסות ולשונות הגאולה הן אסמכתא בעלמא, הדעת נותנת, שארבע הכוסות הן מצוה אחת.⁷ מסתבר כי לצד זה של החקירה, אפשרות ב' בפירושו דברי רבינא היא הנכונה. ולשון הגמ': "כל חד וחד מצווה באנפי נפשה" משמעה, שכל כוס הוסמכה למעשה מצוה אחר [קידוש, הגדה, ברכת המזון והלל].

הנפק"מ הפשוטה בין שתי אפשרויות הפירוש שהצגנו, היא חידושו של הרי"ף. הרי"ף בסוגייתנו פסק, כי יש לברך על כוס מארבע הכוסות את ברכת בורא פרי הגפן. הרי"ף נימק זאת

⁴ אולי רומז כאן בעל השדי חמד במתקן לשונו על ארבעה צרכים להודות המופיעים במזמור קו שבתהילים וקשורים כולם ליציאת מצרים. [גם אם לא התכוון בעל השדי חמד לכך, שמא יכולים אנו לבאר כך את הצד השני בחקירה].

⁵ מילים אלו הושמטו בגירסת הרי"ף, והן מצויות בגירסת הגמ' שלפנינו.

⁶ הסבר זה מתאים יותר לגירסת הרי"ף המשמיטה את המילים 'דרך חירות'. ההסבר השני מתאים יותר לגירסת 'דרך חירות'.

⁷ להסבר זה, אין סיבה לחלק את ארבע הכוסות למצוות חלוקות.

בדברי רבינא שאמר, כי כל כוס היא מצוה בפני עצמה.⁸ כשיטת הרי"ף נקט גם הרמב"ם, ואילו הרא"ש חלק עליו.

להלכה, השו"ע (תעד, א) פסק כהרא"ש שאין לברך ברכה ראשונה על הכוס השניה והרביעית. ואילו הרמ"א הכריע כהרי"ף והרמב"ם שיש לברך בורא פרי הגפן על כל כוס וכוס.

נפק"מ נוספת היא השאלה האם הכוסות מעכבות זו את זו:

לשיטה שכל כוס היא מצוה בפני עצמה, ניתן לומר כי ארבע הכוסות אינן מעכבות זו את זו, ואם יש לו שלוש כוסות הוא יכול לקיים שלוש מצוות מתוך הארבע. לעומת זאת, לשיטה שארבע הכוסות הן מצוה אחת, אלא שחכמים תיקנו לעשות בהן מצוות שונות, יש לדון, אולי אם אין בידו ארבע כוסות לא נתקיימה המצווה.⁹

נפקא מינא ב' בחקירתנו - כוס חמישית

נפק"מ נוספת לחקירה האם ארבע הכוסות נתקנו כנגד לשונות הגאולה, או שמא הן תקנה עצמאית ולשונות הגאולה הן אסמכתא בעלמא, היא דינה של הכוס החמישית.

נקדים תחילה את סוגיית הגמ' ומחלוקת הראשונים בדינה של כוס חמישית, ולאחר מכן נחבר את הדברים לחקירתנו:

הגמ' בפסחים (ק"ח ע"א) מצטטת ברייתא:

תנו רבנן: (כוס) רביעי גומר עליו את ההלל, ואומר הלל הגדול, דברי רבי טרפון. ויש אומרים: ה' רועי לא אחסר.

ברי"ף (שם כו ע"ב) מובאת גירסה שונה לברייתא הזו:¹⁰

תנו רבנן: חמישי אומר עליו הלל הגדול, דברי רבי טרפון. ויש אומרים: ה' רועי לא אחסר.

וכבר דנו הראשונים כיצד ליישב את הברייתא (לפי גירסת הרי"ף) עם המשניות שבהן מוזכרות רק ארבע כוסות.

בעל המאור כתב, כי רבי טרפון חולק על המשניות בפרקנו, ומשום כך אין הלכה כמותו. נחלקו עליו הרמב"ן במלחמותיו, הראב"ד בספרו 'כתוב שם' ובתמים דעים (סי' ל) והר"ן בפירושו על הרי"ף. ראשונים אלו פירשו, כי רבי טרפון סבור, שכוס חמישי אינה חובה כד' הכוסות הראשונות ולכן היא לא נזכרה בפירוש במשנה.

ולתועלת המעיינים, נעתיק את לשונו הבהירה של הרי"ף:

חמישי אומר עליו הלל הגדול דברי רבי טרפון. כתב הרב זרחיה הלוי ז"ל, דר' טרפון אמתניתין פליג דתנן ולא יפחתו לו מד' כוסות של יין, ור' טרפון ס"ל דחמשה נינהו ועל החמישי אומר הלל

⁸ ה"ז (סי' תעד ס"ק א) ביאר, שאע"פ שקיום מצוות הכוס אינו תלוי בברכת הנהנין, מ"מ הוי כמתנה בשעת הברכה שלא לשתות עוד כוסות מחמת ברכה זו.

⁹ ונחלקו בחקירה זו הנצי"ב במרומי שדה, שכתב דלדעת הרי"ף אינן מעכבות, וכנגדו שיטת רבינו דוד בחידושי שמעכבות. בשו"ת שבות יעקב (ח"ב סי' יד) דן בשאלה מה יעשה מי שיש לו ב' כוסות, האם ישתה את שתיהן בליל הראשון של פסח ויקיים ב' כוסות מתוך הארבע, או שמא ישאיר כוס אחת לקידוש של ליל ב' [כמובן מדובר בחו"ל, שם נוהגים שני ימים פסח].

¹⁰ וכך גרסו רוב הראשונים, וכן גאוני רבים.

הגדול. ולפ"ז לא קי"ל כר' טרפון.

ולא נהירא, דאי ברייתא פליגא אמתני', הוה ליה למתני בגמרא: 'מני מתני' לא ר' טרפון ולא יש אומרים', דהכי אורחא דתלמודא. ועוד, דאם איתא דהכי הוא, היכי אפשר דלא אשתמיט חד תנא למתני: 'ולא יפחתו לו מד' כוסות של יין ר' טרפון אומר חמשה'. ועוד, דמדשקלי וטרו אמוראי בדר' טרפון, אלמא הלכתא כוותיה. וסוגיין בכולי פרקין ריהטא דד' כוסות נינהו ולא חמשה.

אלא, ודאי כדברי הגאונים ז"ל עיקר, דד' כוסות חובה וחמישי רשות ואם רצה לשתות אומר עליו הלל הגדול. אי נמי, דמצוה מן המובחר לשתות כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול. והיינו לישנא דאומר עליו הלל הגדול. וכך מטיין דברי הרמב"ם ז"ל בפרק אחרון מהלכות חמץ ומצה.

וכך אכן כתב הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה (פרק ח הלכה י):

ויש לו למזוג כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול, והוא מהודו לה' כי טוב עד על נהרות בבל, וכוס זה אינו חובה כמו ארבעה כוסות.

ולכאורה יש להבין מהו יסודה הלמדני של מחלוקת הראשונים הזו.

ייתכן לפרש, כי גם מחלוקת זו תלויה בחקירה בה פתחנו: האם ד' הכוסות נתקנו כנגד ד' לשונות הגאולה, או שמא התקנה היתה ד' כוסות ולשונות הגאולה הן אסמכתא בעלמא.

לשיטה, כי ד' הכוסות נתקנו כנגד ד' לשונות הגאולה, מובנים היטב מקומה ותפקידה של הכוס החמישית. מלבד ארבע לשונות הגאולה שהוזכרו לעיל, ישנה גם לשון חמישית של גאולה "והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אותה לאברהם ליצחק וליעקב". כנגדה של הלשון החמישית ראוי¹¹ לשתות כוס חמישית, אף על פי שאינה חובה. כהסברנו כתב הראב"ד בחידושו על הרי"ף שם:

ובדאי יש סמך למנהג הזה מדברי רבי טרפון שאמר (פסחים קיח ע"א, כגירסת ר"ח והרי"ף): "חמישי אומר עליו הלל הגדול" ומצוה לעשות כדבריו. והד' כוסות סמכוה באגדה כנגד ד' גאולות: 'ולקחתי, וגאלתי, והצלתי, והוצאתי', והחמישית כבר סמכוהו בהגדה כנגד 'והבאתי'.

לעומת זאת, אם חכמים תקנו ד' כוסות משום הודאה, ולשונות הגאולה הם אסמכתא בלבד, לא מובן מאיזה טעם יש לשתות כוס חמישית מעבר לתקנה. הדרך היחידה לבאר את שיטתו של רבי טרפון לדרך זו היא, כי לדעת רבי טרפון מלכתחילה התקנה היתה לשתות חמש כוסות¹² (ולא ארבע כדעת חכמים). לדרך זו, פשוט הדבר כי אין הלכה כרבי טרפון, שהרי המשניות בפרק י' סותרות את שיטתו.

להלכה, נפסק בשו"ע אורח חיים (סי' תפא סעיף א), שאין לשתות כוס חמישי. גם הרמ"א הסכים עם המחבר, והתיר רק במקרה של איסטניס או מי שהוא תאב לשתות.

¹¹ הסיבה שלא תקנו כוס בחובה כנגד 'והבאתי', ניתנת להתפרש בשתי דרכים: א' ההגעה לארץ לא ארעה עם יציאת מצרים, אלא רק ארבעים שנה לאחר מכן, משא"כ שאר ד' הלשונות התרחשו מיד עם היציאה [גם לשון לקחתי התקיים ביציאה כלשון הכתוב 'או הניסה אלקים לקחת לו גוי מקרב גוי'. אפשרות נוספת היא, שקיומה של לשון 'והבאתי' התבטל במהלך הדורות עם גלותם של ישראל מעל אדמתם, משא"כ ארבע הלשונות הראשונים עומדים וקיימים מאז ולתמיד.

¹² ייתכן כי תקנת חמשת הכוסות לרבי טרפון נועדה כדי להימנע מחשש זוגות. ייתכן גם כי לרבי טרפון הכוס החמישית נועדה לקיים מצות הודאה השונה במהותה ממצוות ההלל (אין כאן המקום להאריך בענין זה ועוד חזון למועד).

מחכמי דורנו¹³ היו שטענו, כי בדורנו, שזכינו לחזור ולשכון בארץ קדשנו, יש לשוב ולחדש את מנהג שתיית הכוס החמישית, שהיא כנגד לשון 'והבאתי'.

אולם, לפי דברינו התבאר, כי פסק השו"ע מבוסס על ההבנה, שארבע הכוסות הן תקנה עצמאית ואינה תלויה בלשונות הגאולה,¹⁴ וממילא אין מקום לדבריו, על כל פנים לדעת השולחן ערוך והרמ"א.

חלק האגדה

ארבעת הבנים

אחד הקטעים הידועים בהגדה של פסח, הוא פיסקת: "כנגד ארבעה בנים דברה תורה". פיסקה זו, שמקורה במכילתא דרבי ישמעאל לפרשת ב^וא (מסכתא דפסחא, סוף פרשה יח), מונה והולכת ארבעה מקומות בתורה בהן מצוינת חובת סיפור יציאת מצרים לבנים. המכילתא, וההגדה בעקבותיה, מעניקה תארים לארבעת הבנים המופיעים בארבעת המקומות הללו: חכם, רשע, תם ושאינו יודע לשאול.

שאלת החכם מופיעה בפרשת ואתחנן:

כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מָה הָעֲדֹת וְהַחֲקִים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵינוּ אֲתָכֶם. (דברים ו, כ)

שאלת הרשע מופיעה בפרשת בא:

וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם. (שמות יב, כו)

שאלת התם מופיעה אף היא בפרשת בא בהקשר של פרשת קדושת בכורות:

וְהָיָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מָה זֹאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֶזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: וַיְהִי כִּי הִקְשָׁה פְרַעֲה לְשַׁלְּחַנוּ וַיַּהַרְג ה' כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכוֹר אָדָם וְעַד בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל כֵּן אֲנִי זֹכֵר לָהּ כָּל פֶּטֶר רֶחֶם הַזְּכָרִים וְכָל בְּכוֹר בְּנֵי אֶפְרָיִם: (שמות יג, יד-טו)

מעשה הבן שאינו יודע לשאול מופיע גם הוא בפרשת בא, במסגרת הציווי על חג המצות:

וְהִגַּדְתָּ לְבְנֶךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעִבּוֹר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם: (שמות יג, ח)

ארבע כוסות וארבעה בנים

עיון בעניינם של ארבעת הבנים מעלה, כי ניתן להקביל באופן מלא את ארבעת הבנים לארבע הכוסות.

¹³ ראה הרב כשר ב'הגדת פסח ארצישראלית' ניו יורק התש"י. [בחיבורו 'הגדה שלמה' שנדפס לאחר מכן, וכן במאמר במילואים ל'תורה שלמה', לא חזר הרב כשר על דבריו הראשונים].

¹⁴ לפי דרכנו השו"ע הולך לשיטתו בענין הברכה על הכוסות, שם פסק שאין לברך בורא פרי הגפן רק על הכוס הראשונה השלישית, אולי מפני שהוא סבור, כי ארבע הכוסות הן מצוה אחת.

הבן הרשע, המוציא את עצמו מן הכלל ואומר "מה העבודה הזאת לכם" (ולא לו), מקביל לכוס הראשונה של הקידוש. בכוס הקידוש אנו עוסקים בקדושה שקידש הקב"ה את ישראל והבדילם משאר האומות והלשונות. לבן הרשע אנו משיבים "אילו היה שם לא היה נגאל", מכיון שאילו היה אותו רשע במצרים מוציא עצמו מן הכלל ולא עושה את הפסח. בדרך זו הוא מבדיל את עצמו מעם ישראל הכורת ברית עם ה'. אילו הבן הרשע היה שם באותה שעה, הוא היה ניגף עם המצרים ולא זוכה להיגאל.¹⁵

הבן שאינו יודע לשאול מתאים לכוס השנייה, הנאמרת על ההגדה. במהלכה של ההגדה אנו מצביעים על המצה [ובזמן שבית המקדש קיים - על הפסח] ואומרים אל הבן שאינו יודע לשאול: "בעבור זה עשה ה' לי". ולא זו בלבד, אלא אפשר, שכל השינויים שאנו עושים בשולחן נועדו עבורו,¹⁶ כדי שישאל עליהם מעצמו: 'מה נשתנה'.

הבן החכם מכוון כנגד כוס של ברכת המזון. בתשובת התורה לבן החכם נאמר:

וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִמִּצְרַיִם לְמַעַן הָבִיא אֹתָנוּ לְאֶרֶץ זָבָב וְנִצְוֵנוּ ה' לַעֲשׂוֹת אֵת כָּל הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לְיָרְאָה אֶת ה' אֱלֹהֵינוּ לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים לְחַיֵּינוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה: (דברים ו, כג-כד)

בברכת המזון ישנו חיוב להזכיר ברית, ארץ ותורה. ובפסוקים אלו מוזכרת הארץ והתורה. ואולי זהו גם פשרה של תשובת בעל ההגדה: 'אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן':

לאחר אכילת הפסח, או הכזית מצה המשמש כזכר לפסח, יש לגשת מיד לברכת המזון, בה אנו מודים על הארץ ועל התורה שהן תכליתה של יציאת מצרים. זאת, במקום לעסוק באכילת קינוח הסעודה.

הבן התם השואל על פדיון בכורות מתאים מאד לכוס הרביעית שעליה נאמר ההלל. ההלל נאמר כאמור, לאחר אכילת הפסח. ככל הנראה ההלל נאמר לראשונה במצרים, לאחר מכת בכורות. רק בחצות הלילה, בשעה שהוכו בכורי מצרים ופרעה בא בדרישה: "קומו צאו מתוך עמי", פרצה שירת ההלל מפיותיהם של כל ישראל. על כן, בתשובת האב אל הבן התם, מופיעה מכת בכורות.

הבן החמישי - כנגד הכוס החמישית

ועדיין, זקוקים אנו לבאר את שיטתו של רבי טרפון שראוי לשתות בליל הסדר כוס חמישית. מיהו לשיטתו הבן החמישי המכוון כנגד הכוס החמישית.

התורה דיברה "כנגד ארבעה בנים" בלבד. בתורה אין בן נוסף, ועל כן אנו מוכרחים לפנות לספר יהושע, שם ניתן למצוא בקלות את הבן החמישי ש'אבד' מאיתנו.

במעבר הירדן נצטווה יהושע לקחת שנים עשר אבנים מן הירדן ולהציבם במלון הלילה. וכך נאמר שם:

¹⁵ כך מוסבר לענייני הבנת הקשר בין תשובתו של בעל ההגדה לתשובת התורה שם: "וְאִמְרָתְם וְבַח פֶּסַח הוּא לָהּ אֲשֶׁר פֶּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בְּתֵינוּ הִצִּיל".

¹⁶ ראה פירוש קדמון להגדה של פסח, שעל המילים 'את פתח לו' כתב: "שצריך אתה לפתוח לו פתח כדי שישאל". [בניגוד לרש"י על התורה ועל ההגדה].

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר תָּמְנוּ כָּל הַגּוֹי לַעֲבוֹר אֶת הַיַּרְדֵּן וַיֹּאמֶר ה' אֵל יְהוֹשֻׁעַ לֵאמֹר: קַחוּ לָכֶם מִן הָעַם שְׁנַיִם עֶשְׂרֵת אַנְשִׁים אִישׁ אֶחָד אִישׁ אֶחָד מִשִּׁבְט: וַצִּוּ אוֹתָם לֵאמֹר שְׂאוּ לָכֶם מִזֶּה מִתּוֹךְ הַיַּרְדֵּן מִמַּצֵּב רֶגֶלִי הַכְּהֻנִּים הַכִּיּוֹן שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה אַבְנִים וְהַעֲבַרְתֶּם אוֹתָם עִמָּכֶם וְהִנַּחְתֶּם אוֹתָם בְּמִלּוֹן אֲשֶׁר תִּלְיֶנוּ בּוֹ הַלְיָלָה: (יהושע ד, א-ג)

יהושע קיים את ציווי ה', ומיד לאחר מכן, הוא מפרש לעם את טעמו של הציווי:

וְאֵת שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר לָקַחוּ מִן הַיַּרְדֵּן הַקִּים יְהוֹשֻׁעַ בְּגִלְגָל: וַיֹּאמֶר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אֲשֶׁר יִשְׁאָלוּן בְּנֵיכֶם מָחָר אֵת אַבְוֹתָם לֵאמֹר מָה הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה: וְהוֹדַעְתֶּם אֵת בְּנֵיכֶם לֵאמֹר בַּיּוֹם הַזֶּה עָבַר יִשְׂרָאֵל אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה: אֲשֶׁר הוֹבִישׁ ה' אֱלֹהֵיכֶם אֶת מִי הַיַּרְדֵּן מִפְּנֵיכֶם עַד עַבְרַתְכֶם כַּאֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֵיכֶם לַיִם סוּף אֲשֶׁר הוֹבִישׁ מִפְּנֵינוּ עַד עַבְרָנוּ: לְמַעַן דַּעַת כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ אֵת יַד ה' כִּי חֲזָקָה הִיא לְמַעַן יִרְאֶתֶם אֵת ה' אֱלֹהֵיכֶם כָּל הַיָּמִים: (שם שם, כ-כד)

ה'בן החמישי' הוא לשיטתנו, הבן מספר יהושע, השואל על שתים עשרה האבנים המוצבות בגלגל: "מה האבנים האלה?"

מהו, אפוא הקשר בין ההלל הגדול הנאמר על הכוס החמישית ובין הבן החמישי מספר יהושע. על הכוס החמישית, המכוונת כנגד הלשון 'והבאתי' אנו אומרים את ההלל הגדול (תהלים קלו), המסיים את סקירתו ההיסטורית¹⁷ בפסוקים:

וַנְתַּן אֶרְצָם לְנַחֲלָה כִּי לְעוֹלָם חֶסֶד: וְנַחֲלָה לְיִשְׂרָאֵל עַבְדּוֹ כִּי לְעוֹלָם חֶסֶד: (פסוק כא)

נמצא שהכוס החמישית מתאימה לביאת הארץ משני צדדים:

א. הקבלת ללשון החמישית של הגאולה - 'והבאתי'.

ב. אמירת הלל הגדול המסיים בשבח ירושת הארץ.

אם נבקש לעצמנו כינוי שבו נוכל לכנות את הבן החמישי, נראה כי השם המתאים ביותר הוא 'הבן המתנחל'. הבן המתנחל, בא לרשת את הארץ מכוחה של יד ה' החזקה, שהובילה את ישראל ממצרים ועד הכניסה לארץ.

הבן המתנחל עומד עם אביו בגלגל ושומע את סיפור מעבר הירדן ביום י' בניסן. י' בניסן הוא היום שבו משכו אבות אבותיו את ידיהם מעבודה זרה ולקחו את השה לקרבן הפסח. הבן החמישי ממשיך ושומע על מעמד המילה ביום י"א בניסן, ועל אותו פסח גלגל, שבו כרתו ישראל ברית מחודשת עם הקב"ה, סמוך מאד לכניסתם לארץ.

הבן המתנחל רואה לנגד עיניו את שתים עשרה האבנים, שנבנו ככל הנראה כמזבח גדול שעליו הוקרב אולי פסח גלגל. הראייה הזו חוקקת בליבו של הבן את ההבנה הברורה: ירושת הארץ הבאה מכוחו ידו החזקה של הקב"ה, תלויה באותה ברית עתיקה, הבאה לידי ביטוי כל שנה מחדש בהקרבנות של קרבן הפסח.

¹⁷ לאחר מכן מופיעים פסוקים מסכמים: "שבשפלנו זכר לנו... ויפרקנו מצרינו... נותן לחם לכל בשר... והודו לאל השמים..."